

VIKTOR K U D Ě L K A

ŽIVOT PROTI SMRTI

/Přínos jugoslávské literatury k boji proti fašismu a jeho dědictví/

Na rozhraní války a míru si jugoslávský spisovatel Miroslav Krleža kladl otázku, jak všechna ta, co lidstvo právě prožilo, vyjádřit literárně. Zdálo se mu, že hrůzné zážitky válečných let přesahují svou fantastičností i tu najvzrušivější obrazotvornost: "Nepopestatelnost všeho, co jsme prožili, je zřejmá", napsal tehdy ve svém, později světově proslulém a často citovaném esaji Literatura dnes. "Vlastníma očima jsme se dívali na smrt, jak kosí řadou, a zatímco svědomí se téhlo po popravištích, studené jako psí čumák, zatímco člověk v člověku zdrobněl do neviditelnosti, šli lidé se zpěvem na šibenice."^{1/}

Od prvních děl psaných na útržky papíru po zákopech a partyzánských úkrytech mezi dvěma útoky nebo štvanicemi, jako byla dnes už slavná "Jáma" od Ivana Gorana Kovačiče, partyzánský deník Edvarda Kocbeka, z něhož byly až dosud uveřejněny dvě části, "Mezi soudruhy" a "Listina", anebo verše Karla Destovnika-Kajuha, padlého za jedné z nepřátelských ofenzív, pokoušela se jugoslávská literatura zachytit to "nepopestatelné" a podat ještě uprostřed válečného chaosu a utrpení odpověď na otázku po smyslu událostí z let 1941-1945. A jakkoli se její obzory v pozdějších letech postupně rozšiřovaly a stále více rozšiřují, inspirující vliv tohoto základního dějinného zážitku, nasáklého krví téměř dvou milionů mrtvých Jugoslávců, trvá s nezměněnou intenzitou nadále. Člověk v revoluci a revoluce v člověku - takové bylo a je generální téma, kolem něhož dodnes většina arbakých, charvátských, slovin-

ských, makedonských i černohorských spisovatelů, s nepolevující ctížádostí postihnout a vyjádřit je co nejadekvátněji i nejpůsobivěji.

Ještě donedávna jsme byli málem náchylni spatřovat v tomto látkovém a tematickém setrvávání něco jako symptom tvrdší stagnace, únik od "palčivých problémů budovatelského dneška", povážlivé opožďování za mnohem naléhavější realitou poválečnou, anebo naopak nedostatek vůle a schopnosti odpoutat se od společensky a bojovně angažované literární tvorby, jak si ji vymutila vypjatá historická situace, k poslání a cílům ryze uměleckým. Jako by o naléhavosti díla rozhodovala látka nebo námět. Právem bylo řečeno, že vyrovnat se s poslední válkou, to pro jugoslávskou literaturu znamenalo a znamená mnohem víc než jenom dokumentarizovat a vytvářet petrifikované obrazy minulého hrdinství, že jí jde především o to, dobrat se smyslu národně osvobozenckého boje a všeho toho utrpení, objevit pramen vnitřní síly k tomu obrovskému vypětí národa, fyzickému i mravnímu, vysledovat kontinuitu prostých, napohled nenápadných lidských osudů, z nichž náhle vytrysklo takové nadosobní sebevědomí historické chvíle nejen celonárodního kolektivu, ale celého lidského rodu. Není pochyby: národněosvobozencký boj proti fašismu v letech 1941-1945 /s jeho prologem už od nástupu italského fašismu v letech dvacátých i dozníváním v letech bezprostředně poválečných/ byl a zůstal pro jugoslávskou literaturu tím, co pro literaturu sovětskou znamenal a dodnes znamená Velký Říjen a období občanské války ...

"Naše revoluce neměla svého Šolochova", napsal po letech jugoslávský literární kritik Pavle Zorić: "Tím chci říci, že u

nás nemáme žádný román, který by epicky široce a umělecky svrchovaně objímal sumu revolučního dění prostředky traditní narace a deskripce. Místo záběru do šířky událostí a množstvím postav, do historie pochopené jako soubor objektivních fakt, které se řadí chronologicky, vidíme spíš všeobecnou snahu osvětlit v rámci četných válečných románů psychologicky individuální lidské osudy. Do prvního plánu se dostaly morální a filozofické problémy, geografické rámce byly zúženy..."^{2/}

Opravdu: široký románový žánr nebyl nikdy silnou stránkou jugoslávské prózy inspirované zkušenostmi národně osvobozeneckého boje proti fašismu. Snaha o důkladně věrný záznam událostí, o široce koncipovanou a fabulačně rozvětvenou kroniku vedla zpravidla k tomu, že většina postav včetně protagonistů mívala v takových dílech především funkci názornou: demonstrovat proces politické a třídní diferenciacie v zobrazovaném období i prostředí. Zobecnění jako by pak nestálo až na konci díla, ale hned na jeho počátku. Tímto uměleckým apriorismem, jakož i neschopností přejít od historicky konkrétního zobrazení na širší pole a vystihnout nebo aspoň naznačit problémy univerzálnější platnosti, vymykají se takováto díla z hlavního proudu prozaické tvorby, jejíž ctižádostí je vytrvalá snaha povznést se nad společenskohistorické i národní okolnosti, přerůst v podobenství o myslu revoluce a jejích výsledků a zajistit tak dílům širokou mezinárodní rezonanci.

Co všechno může velka znamenat v uměleckém díle, víme koneckonců dobře i z naší vlastní literatury. Ale tvůrčí rozpětí jugoslávských spisovatelů /bohužel však i co do kvality!/ je po této stránce snad ještě větší. Zůstaňme pro větší názornost

jen v oblasti literatury slovinské, jež v mnohonárodním celku jugoslávské literatury pulsuje s intenzitou na dvoumilionový národ opravdu podivuhodnou! Od polobeletristických a dokumentarizujících útvarů, od tzv. vzpomínkové partyzánské prózy, jak jí u Slovinců píše zejména Matevž Hec, přes široký románový žánr, reprezentovaný dosud neukončenou tetralogií Miška Kranjce "Za světlými obzory", až po Kocbekovy novely z knihy "Strach a odvaha"; od autobiografizujících svědectví o životním pocitu dnešních padesátníků, jimž uprostřed válečného chaosu v okupované Lublani zněla do závamů stříbrného větru zlověstná kanonáda a výstřely popravčích čet /"Pohřební hostina" Bena Zupančiče aj./, i těch mladších, do jejichž životů vpadla válka v době, kdy byli téměř ještě dětmi, a tedy bez orientující schopnosti rozpoznat uprostřed utrpení a masových vražd historický smysl událostí z let 1941-1945 /romány a novely Smiljana Rozmana, Vladimira Kavčiče aj./ - přes románový cyklus terstského Slovince Borisa Pahora /"Vila nad jezerem", "Město v zálivu", "Tam za peklem jsou lidé", "Nekropole"/, traumatizovaného vzpomínkami na peklo koncentračních táborů a dodnes jakoby neznajícího jiné téma hodné jeho tvůrčí pozornosti, až po "Balađu o polnici a oblaku" Cirila Kosmače, v níž je partyzánská látka pouze záminkou k sondování tvůrčího procesu a genze uměleckého díla. Od autorů, jejichž ctizádostí je co nejširší záběr a takřka kronikářský záznam událostí, přes spisovatele zaujaté především problematikou společensko-uměleckou a pétrající po člověku i na druhé, nepřátelské straně barikády, až po neúnavné experimentátory, kteří s despektem odmítají tradiční realistickou metodu tzv. obrazů ze života a opírají se i při ztvárnění partyzánských a okupačních látek o naj -

o různější formální výboje moderního románu psychologicko-analytického, realistického, popřípadě i absurdního, poněkud lhostejní k myšlenkovému poselství svých děl...

Pokusil jsem se obrysově naznačit rozpětí jen v literatuře slovinšské, ale stejně mnohotvárný obraz by nepochybně poskytly i ostatní jugoslávské literatury, včetně makedonské, jejíž moderní, novodobá podoba se zrodila vlastně až ze zážitků jugoslávské revoluce a národně osvobozeneckého boje.

V souvislosti s literaturou slovinšskou pak nelze přehlédnout skutečnost, obvykle opomíjenou, že totiž právě tato literatura malého slovanského národa byla jednou z prvních /ne-li vůbec první/, jež reagovaly na fenomén fašismu; upozornil na to už před lety Fran Petré, který napsal: "Na konkrétním příkladu lidových mas z Přímoří upozorňovala na toto nebezpečí pro svobodu evropských národů a světovou kulturu."^{3/}

- - -

Že tvůrčí zápas o stále svrchovanější umělecké ztvárnění válečné skutečnosti neprobíhal jen v jugoslávských literaturách jako celku, ale mnohdy přímo i v tvorbě jediného autora, o tom svědčí např. románový cyklus černohorského prozaika Mihaila Laliće. Sotva bychom dnes našli jiné dílo, které by tak názorně, takřka seismograficky zaznamenalo, jak se jugoslávští spisovatelé postupně zbavovali jednostranného, utilitaristického pojetí funkce umění, jak překonávali schematizující deformace, objevující nové výrazové možnosti - než je právě Lalićova volná pentalogie "Svatba", "Zlé jaro", "Tráva pod kameny", "Nad hlavou jen stromy" a "Štvanice". Lalić je /vedle vzpomenutého už Bori-

se Pahora/ dalším z početné řady jugoslávských spisovatelů, pro něž jiné téma než válka a okupace jako by ani nebylo: "Válka mě neopouští", napsal nečtivno. "Nedopřeje mi klidu - ta její pravda. Pronásleduje mě na každém kroku... Už zase píšu něco z těch dní, vyprávím o nějakém utrpení a bídě... Je tu pořád ještě co říct, vysvětlit, dokázat..."

Všimněme si ve zkratce tohoto příznačného tvůrčího vývoje. Lalić začíná jako tradiční realista, potlačující sebevýraz na minimum, pracuje s výraznou, chronologicky rozvíjenou fabulí i ostrým ideovým rozvržením světla a stínu. Ale už ve "Zlém jaru" se začíná vymaňovat z nadvlády neosobně traktovaného příběhu, z "teroru syžetů", opouští metodu kronikářského záznamu událostí i černobílé charakteristiky a uvolňuje románový prostor autobiografickému prvku. "Tato kniha je zápis o době minulé", napsal v předmluvě pro české čtenáře; "pět dní z dubna a května 1941. Pro Jugoslávii, která byla tehdy napadena, poražena a rozdělena fašistickými mocnostmi, byly to černé dny, podobající se apokalyptickým zjevením, bylo to zlé jaro neštěstí a zatmění... Hlavní hrdina knihy - Lado Tajović - který v první osobě vyjadřuje, co v těch dnech prožíval a cítil, pokouší se nalézt v minulosti, ve vzpomínkách úlevu a oporu před hrozící budoucností. Vzpomínkami jakoby mimoděk oživuje historii jedné černohorské rodiny, a román jedné generace, jejíž neuspokojené mládí - rovněž jedno zlé jaro - ohrožuje válka a fašistický teror..."

V okamžiku tohoto přelomu mladá generace, k níž náleží i Lado Tajović, pochopila, že jenom jí a její komunistické straně připadá úkol, aby bojovala za čest a svobodu národa a země, ve které bylo dosud údělem lidu jen samé utrpení. V národně osvobozené

válce splnila tato mládež a její strana svou historickou povinnost, ale zlé jaro sem již nesahá; je jenom úvodem spopeje."^{4/}

Přesto však předěl mezi prvním a druhým románem probíhá ještě převážně v oblasti morfologické, v oblasti tvárných postupů a výrazových prostředků. /Je to případ poměrně ojedinělý: obvykle vede cesta od zrodu nové kvality směrem opačným - od pronikání prvků nové viděné reality k hledání a nalézání adekvátního výrazu a tvaru./ Teprve další romány, které tvoří uvnitř cyklu jakousi volnou "trilogii samoty", přinášejí i postupnou proměnu obsahových a ideových složek; je patrna nejen v celkovém vztahu k zobrazované realitě, v přesunutí tematického zájmu uvnitř jednoho a téhož látkového okruhu, ale také a zejména v pojetí ústředních postav a v jejich životním pocitu. Nyní zajímá Laliće ze všeho nejvíc podíl osamocení na odlidštění člověka. Drtivá sugestivita, s jakou autor rozehrává zejména v posledních dvou částech cyklu jedno jediné téma - hledání světla v tuzemcích - má v celosvětovém kulturním kontextu obdobu snad jenom ve zfilmovaných "Kanálech" Poláka Andrzeje Wajdy. Sledujeme však rozdíly ve výsledném účinku. U Laliće jsme totiž svědky úsilí překonat v uměleckém díle tragickou osudovost individuálního lidského údělu a dobrat se celistvější životní dialektiky - "uvidět hrůze přes rameno", abychom si posloužili citátem z jiného jugoslávského autora; nikoli ovšem vyústění jednotlivých příběhů a osudů, kde skoro vždycky číhá smrt, ale filozoficky a z našich pozic domyšlenou perspektivou celého cyklu, která přesahuje obzor Lalićových "odcizených" partyzánů.

Umělecká "nadhodnota" jugoslávské protifašistické literatury, která proráží zeměpisné i časové hranice a rozšiřuje sféru jejího

působení a vlivu i o čtenáře, ochotné naslouchat, třebaže jejich individuální i historická životní zkušenost byla v mnohém odlišná, je výslednicí objektivního procesu, v němž se konkrétní zážitky a neopakovatelné osudy stávají podobenstvím o smyslu revoluce v životě celých společenských tříd, národních společenství i člověka-jedince. A právě tato mnohostranná dialektika - časového a nadčasového, společenského a soukromého, společensky konkrétního a obecně lidského - v nejlepších dílech moderní jugoslávské literatury je hodna nejen čtenářského podívu, ale i pozorného studia.

Poznámky

- 1/ Srov. Miroslav K r l e ž a , Literatura dnes, Světová literatura 3 /1958/ č.2, str. 169-184.
- 2/ Srov. Pavle Z o r i ć , Současný srbský román, Plamen 7 /1965/ č.10, str. 58-63.
- 3/ Srov. Fran P e t r e , Okvir književnosti med obema vojnama, in: Pogovori o jeziku in slovstvu, Maribor 1955, 13-26.
- 4/ Srov. Mihailo L a l i ć , Zlé jaro, Praha 1958, str.4-5.

- - -

The literature of the period of the People's Liberation Struggle still awaits a thorough historian. This informative introduction is only a necessary connection between the literature previous to World War II and present-day literature. Partisan literature, that uniquely Yugoslav bridge between the two periods, with its subject matter of relentless fighting, war misery and hardship, occupation, and the nightmarish atrocities in

fascist concentration camps will continue being one of the basic spokes of subject-matter, moving the living wheel of contemporary literature. It will go on being a sufficiently prominent creative preoccupation for as long as there is a Yugoslav literature and a Yugoslav tongue as its essential medium. The writers of Yugoslavia disproved the ancient Latin saying *inter arma silent musee*, fighting as members of partisan detachments and brigades, but also through their writing.